

Gledajući knjigu u cjelini, uz sve njezine manjkavnosti ona je vrijedan doprinos našoj historiografiji bez obzira što je njen sadržaj obimniji događajima jugoslavenske nego hrvatske povijesti. Autor je knjigu pisao najviše na temelju saveznih i republičkih partijskih dokumenata a manje na ostaloj izvornoj arhivskoj građi i literaturi. Takav metodološki pristup uvjetovao je i njen sadržaj. U knjizi zato prevladavaju politički događaji inicirani odlukama partijskih i državnih i foramskih odluka (najviše saveznih) koji se reflektiraju na sveopće odnose. Zamjerka bi se mogla dati na prevladavanje političkog faktora i zanemarivanje ostalih odrednica života. Opisi se uglavnom kreću u ocjenama generalne partijsko-državne politike jugoslavenskog vrha. Da je opis tih zbivanja možda sažetiji knjiga bi bila sigurno interesantnija široj čitalačkoj publici ali bi onda bili sigurno zakinuti oni koji ta zbivanja žele temeljitije upoznati. Ono što u opisu partijskih odluka imponira to su uvjerljive i prihvatljive autorove ocjene kojima je pokazao da je izvrstan društveni analitičar. Njima je dao znanstvenu ocjenu koja je povijesno prihvatljiva. Šteta što smo ovom knjigom ostali uskraćeni opisa globalnih kretanja jugoslavenskog i hrvatskog društva i što su socijalni, kulturni, gospodarski, prosvjetni i ostali odnosi ostali na margini. Međutim, s obzirom na autorovu metodološku koncepciju, taj se zahtjev i ne može tražiti. Čini se da autor pišući ovo djelo nije konzultirao svu relevantnu literaturu u nas tiskanu nakon 1990.

Čitajući neke dosad objavljene prikaze ove knjige zapazio sam da autoru zamjeraju što nije opisao ovaj ili onaj događaj, što ovom ili onom događaju nije dao više prostora. Smatram da se takve primjedbe ne trebaju davati. Autor je u globalu ipak dao svoja mišljenja o svim bitnim događajima. Onima kojima je dao manje prostora ipak je dao ocjenu. To je bilo moguće postići da je na tekstu obavljena temeljitija redakтура kojom bi se izbjegli preopširni citati, opisi i ponavljanja.

U zaključku mogu ponoviti da je ovom knjigom naša historiografija obogaćena novim saznanjima te da će biti nezaobilazan izvor i pomoć svima koji će ubuduće pisati povijest Hrvatske i Jugoslavije od 1945. do 1990. godine.

Franko Mirošević

Hrvoje MATKOVIĆ, *Povijest Hrvatske seljačke stranke*, Naklada: P.I.P., Pavičić, 1999., 532 str.

Krajem 1999. godine izašla je iz tiska knjiga dr. Hrvoja Matkovića *Povijest Hrvatske seljačke stranke*. Njome je naša historiografija dobila još jedno vrijedno znanstveno djelo koje opisuje razvoj i djelatnost najjače i najutjecajnije hrvatske političke stranke u prvoj polovici XX. stoljeća.

Knjigu *Povijest Hrvatske seljačke stranke* autor je podijelio na ove cjeline: "Hrvatska pučka seljačka stranka od osnivanja do sloma dvojne Monarhije (1904.-1918.)", "Hrvatska (republikanska) seljačka stranka u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca (1918.-1929.)", "Hrvatska seljačka stranka u Kraljevini Jugoslaviji", "Hrvatska seljačka stranka u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj (1941.-1945.)". Na kraju knjige je Epilog u kojemu se opisuje obnova i razvoj Hrvatske seljačke stranke od 1989. do 1991. godine. Uz navedeni tekst knjiga sadrži opširan popis korištene literature i kazalo imena. Tekst knjige prate slike i povijesni zemljovid. Cjeline, kako u predgovoru ističe autor, omeđene su godinama prijelomnicama u hrvatskoj povijesti XX. stoljeća. Riječ je, kaže autor, o cezurama koje su bitno utjecale na tijek novije hrvatske povijesti, a pritom i na poziciju Hrvatske seljačke stranke (HSS). Svaka je cjelina podijeljena u poglavlja s posebnim naslovima koja upozoravaju na

osnovni sadržaj raspravljanja. Pojedine riječi, imena, pojmovi i drugo, koje autor želi posebno naglasiti i time upozoriti čitatelja, tiskani su masnim slovima (bold).

Držeći se strogo znanstvenih kriterija u objašnjavanju povijesnog razvoja HSS-a autor je zavidnom sposobnošću svoj izričaj razložio jezgrovito i razumljivo. Opisujući povijest HSS autor se dotiče svih bitnih razdoblja razvoja ove stranke, temeljito razlažući njezin program, političke akcije, kontakte s drugim strankama, kako oporbenim tako i režimskim. Na taj način on čitatelja informira o svim bitnim događajima vezanim uz rješavanje hrvatskog pitanja u monarhističkoj Jugoslaviji. S obzirom na to da je HSS u to vrijeme bila ujedno i najjača politička stranka, njezina je djelatnost zalazila u sve pore života hrvatskoga čovjeka. Zato nam ova knjiga ujedno i predstavlja povijest Hrvatske u prvoj polovici XX. stoljeća.

Knjiga prati razvoj HSS od njezina osnivanja 1904. do obnove 1989. jer stranka nakon 1941. godine praktički nije djelovala, a nakon 1945. njezina je djelatnost u domovini potpuno prestala. U razdoblju od 1904. do 1941. godine stranka se razvija od male marginalne do velike političke stranke koja je pred Radićevu smrt, a posebno nakon 1935. pa do 1941. godine prerasla u hrvatski nacionalni pokret. Stranačku bazu činilo je hrvatsko seljaštvo koje je S. Radiću, a kasnije i Mačeku, iskazivalo svoje povjerenje. U vrijeme kad stranka poprima obilježje hrvatskoga nacionalnog pokreta njoj prilaze svi hrvatski društveni slojevi (građanstvo i radništvo).

Oblikujući tekst knjige Matković je s istančanim osjećajem znanstvenika prikazao čitatelju uzroke koji su utjecali na uspon HSS u političkom životu hrvatskoga naroda, definirajući njezine političke programe, proglose i stajališta u pojedinim fazama razvoja hrvatskoga pitanja, dajući ujedno ocjenu njezinoj ulozi u borbi za suverenost hrvatskog naroda i suprotstavljanju unitarističkom jugoslovenstvu i velikosrpskoj hegemoniji.

Čitajući tekst ove knjige, detaljno saznajemo taktiku i strategiju vodstva HSS-a u nepoštednoj međustranačkoj bitici u jugoslavenskoj političkoj areni u kojoj je, koristeći pozicije vlasti, dominantnu ulogu imala srpska Narodna radikalna stranka i ostale režimske stranke nastale u uvjetima diktature uvedene 1929. godine.

Na bezbroj primjera i na temelju dokumenata čitatelju se predočuju zamke koje su te stranke predstavljale vodstvu HSS-a u njezinu stranačkom i parlamentarnom djelovanju. Zato se njezino vodstvo s mnogo snalažljivosti moralo boriti s podmuklim bizantinizmom političke prakse srbijanskih režimskih, ali i oporbenih stranaka.

Prateći programske odrednice HSS-a, autor s pravom ističe da je u tom pogledu njezino glavno obilježje bila borba za federativno uređenje jugoslavenske državne zajednice, koje je u nekim razdobljima iskazivano i kao konfederalizam. Tom je borbom HSS htjela riješiti pitanje položaja i budućnosti Hrvatske i Hrvata u jugoslavenskoj državi, koje se pojednostavljeno izražavalo kao hrvatsko pitanje. Borbu za federativno (konfederativno) uređenje jugoslavenske države u knjizi ujedno prati oštro suprotstavljanje vodstva HSS-a unitarizmu, centralizmu, monarhizmu i velikosrpskom hegemonizmu uz isticanje hrvatskih prava za samoopredjeljenje i samosvojnost.

Hrvoje Matkovića politiku HSS-a prati u totalitetu, ne izostavlja ni jedan segment njezine djelatnosti. Uz opis svih bitnih odrednica stranačke politike autor se osvrće i na odnos HRSS prema radništvu, prema Bosni i Hercegovini, prema Dalmaciji, prema pokušajima internacionalizacije hrvatskoga pitanja.

Radića su ekstremni hrvatski nacionalisti napadali jer je prihvaćao da se rješenje hrvatskoga pitanja ostvari u jugoslavenskoj državi. Pri tome su zanemarivali činjenicu, što autor dobro uočava, da je Radić u osnovu svoje ideologije čvrsto ugrađivao koncepciju hrvatske države, pozivajući se na hrvatsku državnost, iskazujući svoje viđenje Hrvatske u jugoslavenskoj državnoj zajednici u obliku neutralne seljačke republike koja je trebala imati sva obilježja državnosti.

Kao izuzetan poznavatelj stranačke politike predratne Jugoslavije, Matković u ovoj knjizi objašnjava mnoga pitanja, koja u našoj povijesnoj literaturi postoje, a koja su različita i često oprečna stajališta. Matkovićeva tumačenja možemo s pravom prihvatiti kao točna i pouzdana. Dragocjene su njegove ocjene pojedinih faza hrvatske povijesti. Navest ću samo neke ocjene. Tako primjerice ubojstvo zastupnika HSS-a u Narodnoj skupštini u lipnju 1928. godine predstavlja "(...) prekretnicu u političkom životu zemlje". Ono je, kaže autor, produbilo političku krizu i zaista se pretvorilo u duboku krizu države, jer opozicija SDK tada počinje postavljati zahtjeve koje do tada nije postavljala. Do tada se tražila ravnopravnost sa srbijanskim strankama u sklopu postojećeg sustava, nakon zločina u Skupštini traži se njegova korjenita promjena.

Zanimljive su i autorove ocjene Radića i Mačeka kao političara. Navodi ocjenu Ljube Bobana, po kojoj je Radić bio svestrana i darovita ličnost, dinamičan, elastičan, u stalnom pokretu, fizički i duhovno, veliki govornik, u stalnom kontaktu sa širim stranačkim masama, uvijek među njima živom i pisanom riječju. Maček je, kaže Boban, bio osrednjih sposobnosti, rezerviran, bez elastičnosti, rijetko u kontaktu sa širim stranačkim masama, postojaniji u šutnji nego u izjašnjavanju. Poniirući dublje u te ocjene, Matković skreće pozornost na Mačekovu veliku opreznost u donošenju odluka ("politika čekanja"), što se uzima kao neka posebna negativnost. Matković se ne slaže s konstatacijama da je Maček bio "osrednjih sposobnosti" jer tvrdi da postoje i prosudbe koje su bile iznad osrednosti, a samo je "(...) njegovo dugo razmišljanje i oklijevanje, te sporost u donošenju odluka, davalo neopravdanu podlogu za procjenu njegova intelektualnog dometa".

Središnje mjesto u ovoj knjizi imaju dvije cjeline: "HSS u Kraljevini SHS (1918.-1929.)" i "HSS u Kraljevini Jugoslaviji". Te dvije cjeline obuhvaćju 389 stranica od ukupno 511 (74%). Navedeni omjer je razumljiv jer je glavna djelatnost HSS upravo tekla u navedenom razdoblju (1918.-1941.).

Autor tvrdi u poglavlju "HSS u Kraljevini SHS" da je HSS u Kraljevini SHS bila najjača hrvatska stranka koja se svojom djelatnošću razgranala na područja cijele Hrvatske i Bosne i Hercegovine, u kojima su živjeli Hrvati. Sporazum HRSS s radikalima 1925. godine Matković ocjenjuje "velikim preokretom". Taj sporazum, koji su mnogi suvremenici, a i kasniji povjesničari držali kapitulacijom Radića pred "svemoćnim" Pašićem, Matković objašnjava ovim riječima "Sam je Radić shvatio da njegova dotadašnja taktika nije dala nikakav rezultat a da ga položaj zatvorenika, pod prijetnjom dalje izolacije, vodi u dužu političku blokadu. To ga upućuje na izvjesni oportunizam. Mogućnost da mu stranka sudjeluje na izborima navodilo ga je na zaključak da protivna strana ipak neće ići do kraja. Sam izborni rezultat još ga je više uvjerio da protivnik neće suviše riskirati. Zato je bio spreman na dogovor ako i druga strana pokaže takvu spremnost. A druga strana spremnost je doista i pokazala".

Matković također smatra da pri ocjenjivanju sporazuma treba imati na umu da je HRSS u upornoj borbi protiv centralizma i velikosrpske hegemonije primjenjivao različite nenasilne metode i da do 1925. nije uspio ništa postići. Kad se stjecajem okolnosti, kaže Matković, našao u nezavidnoj situaciji njegov vođa (S. Radić koji je tada bio u zatvoru, op. F. M.) se odlučio za korak koji mu je tada bio jedini na raspolaganju, a vodio je ostvarenju njegove težnje da sporazumom dođe do rješenja (hrvatskog pitanja, op. F. M.).

Po mišljenju Matkovića, cijena koju je HSS platio za taj sporazum bila je prevelika (priznavanje centralističkog ustroja). No, po mišljenju Matkovića, ubrzo će se pokazati da je čitava akcija sa sporazumom bila samo privremena odstupnica i taktiziranje.

Opisujući djelatnost HSS-a u ovom razdoblju, autor nije mogao mimoći zaključenje Seljačko-demokratske koalicije i savezništva HSS sa Samostalnom demokratskom strankom Svetozara Pribičevića. Navedenu koaliciju Matković tumači težnjom HSS-a za uvođenjem demokratskog režima, reformom uprave i državne administracije te čišćenjem državnog aparata od korumpiranih elemenata, a ne kako neki tumače odstupanjem od dotadašnje stranačke ideologije. Savez dviju stranaka, kaže Matković, bio je zasnovan na borbi

protiv srbijanskog državno-partijskog monopola, a označio je kraj jedne i početak druge taktike i politike dvojice stranačkih predsjednika - Radića i Pribećevića.

U poglavlju "HSS u Kraljevini Jugoslaviji" opisuju se uvjeti za djelovanje HSS-a u doba diktature, kada je stranka zabranjena i kada ne djeluje kao organizacija. Iz tog razdoblja središnje mjesto zauzima objašnjenje odnosa režima prema vođama HSS-a, njezinoj taktici prema diktaturi, teroru i nasilju nad Hrvatima koji provodi monarhistički režim. Iz ovog razdoblja značajne su Zagrebačke punktacije (1932.) koje su predstavljale programsku orijentaciju HSS-a i drugih oporbenih snaga u Hrvatskoj. Zagrebačkim punktacijama se traži vraćanje na 1. prosinac 1918. godine i uklanjanje srbijanske hegemonije te se traži novo uređenje državne zajednice kao asocijacije interesa osnovanih na slobodnoj volji njezinih članova.

Opisujući događaje nakon 1934. vezane uz djelatnost HSS-a, Matković konstatira da se u 1935. HSS ponovno aktivira, iako je službeno još uvijek pod zabranom. To je aktiviranje, kaže Matković, bilo omogućeno u vrijeme izbora 1935. godine od kada je vodstvu stranke dopušteno kontaktiranje s pristašama i potencijalnim biračima, što je stranci omogućilo provjeru vrijednosti vlastitog programa. Do 1941. godine djelatnost HSS-a nalazi se u velikom usponu bez obzira na to što je još uvijek službeno bila zabranjena.

Ocjenjujući razdoblje Stojadinovićeve vladavine, Matković prihvaća tvrdnje Ljube Bobana da je glavno obilježje te vladavine bilo taktičko liberalnije primjenjivanje zakona starog režima te neprestano obećavanje donošenja novih zakona, čije se je donošenje stalno odgadalo. Takvo je ponašanje vlade (Stojadinović- Korošec-Spaħo), kaže Boban, u prvo vrijeme stvaralo iluzije u dijelu političkih krugova i javnosti da ta vlada stvarno otvara novu političku eru, a u isto vrijeme ostao je na snazi Oktroirani ustav i centralističko unitarna koncepcija uređenja države. Takva je politika, smatra Matković, HSS-u davala sitne koncepcije koje su se očitovale u slobodnijem djelovanju i organiziranju te obnovi zabranjenih podružnica (osnivanje Hrvatske seljačke zaštite, Hrvatske građanske zaštite, Hrvatskoga radničkog saveza, Gospodarske sloge i drugo).

U dijelu knjige o djelatnosti HSS-a nakon 1934. čitatelj će naići na obradu dosad nedovoljno obrađenih pitanja u našoj historiografiji kao što su ubojstvo potpredsjednika HSS-a Josipa Predaveca, Šubašićevi posjeti kralju i Mačeku (koji se tada nalazio u zatvoru u Srijemskoj Mitrovici), odnos HSS-a prema ustaškom pokretu i drugo.

U poglavlju "HSS ostvaruje hrvatsku autonomiju" autor obrazlaže uspostavu Banovine Hrvatske. Dajući o tome zaključnu ocjenu, autor konstatira da unatoč određenim nedorečenostima u nadležnostima pa i povremenim nesporazumima u utvrđivanju kompetencija, Banovina Hrvatska je stvarno bila autonomija gotovo kao federalna jedinica u centralistički uređenoj Jugoslaviji u kojoj je postojanje te Banovine narušavalo načelo centralizma na kojem je dotada počivao državni ustroj. Autor u svezi s time ujedno tvrdi da je Banovina Hrvatska negirala načelo državnog i nacionalnog unitarizma utvrđenog Oktroiranim ustavom i potkrepljuj to činjenicom da je bila formirana u povijesnim i etničkim granicama hrvatskog naroda.

U posljednja dva poglavlja autor se osvrće na položaj HSS-a u NDH i obnovi stranke i njezine djelatnosti koja se ostvaruje u 1989. godini. U poglavlju "HSS u NDH (1941.-1945.)" opisan je položaj stranke uoči i za vrijeme sloma Jugoslavije i u NDH, ali i sudjelovanje HSS-a u narodnooslobodilačkom pokretu i izbjegličkoj vladi.

U Epilogu se opisuje odnos komunističkog režima prema HSS-u nakon završetka rata, HSS-u u emigraciji, HSS-u u domovini i inicijativama za obnovu djelatnosti u razdoblju od 1989. do 1991., u kojem se daje kratak historijat s naglaskom na poteškoće koje su obnovu te djelatnosti sprječavale.

Knjiga *Povijest Hrvatske seljačke stranke* nastala je kao rezultat autorova dugogodišnjeg znanstvenog istraživanja. Ovom prilikom treba napomenuti i to da autor izvorno gradi i ostalim relevantnim dokumentima kojima se služio u pisanju ovoga djela, prilazi kao

istinski znanstvenih, ocjenjuje objektivno postupke vodstva stranke, ništa ne prešućuje i nikoga ne brani, daje objektivnu sliku stanja. Ovo je važno istaknuti jer je stranka u četrdesetogodišnjem djelovanju imala uspone i padove. Njezine povijesni put bio je, istina, u najvećem dijelu uzlazan, no bilo je i padova koje autor ne prešućuje, ali im daje potrebno znanstveno objašnjenje. Prema tome povijesna slika stranke se ne idealizira, nego se prikazuje u istinskom svjetlu, bez uljepšavanja i glorifikacije.

Ovom knjigom Matković je prikazao cjelovitu povijest najjače hrvatske političke stranke u prvoj polovici XX. st. koja se, što smo već rekli, u uvjetima tzv. lažnog parlamentarizma (1918.-1929.) i šestosiječanjske diktature, pretvorila u sveopći hrvatski narodni pokret, okupivši u svom sastavu najveći dio hrvatskoga korpusa, uz čiju je pomoć željela riješiti hrvatsko pitanje u monarhističkoj Jugoslaviji. Ova nam knjiga dopunjuje veliku prazninu u našoj historiografiji i ispravlja dosad izrečene tvrdnje o toj stranci koje su nedovoljno objektivno, sputane indoktrinacijom, netočno utvrđivale neke odluke njezinog vodstva. Knjiga će sigurno privući čitatelje, jer je Matkovićev stil izražavanja jednostavan i razumljiv. Njegove su rečenice lapidarne i svakom razumljive. Znanstvenicima će biti putokaz za daljnja istraživanja. Po mome mišljenju ta bi dopuna dobro došla u daljnjem istraživanju odnosa u vodstvu stranke pod Mačekovim vodstvom nakon 1934. godine, kao i djelatnosti članova HSS-a u poduzimanju samostalnih akcija u pružanju otpora okupatoru te njihovo povezivanje sa saveznicima (aktivnosti Josipa Blažaka u Moslavini i drugo). Isto se može reći i za djelatnost božidara Magovca na partizanskom području, koji je preko lista *Slobodni dom* htio oživiti djelatnost HSS-a suprotstavljajući se Hebrangovim staljinističkim postupcima prema tim njegovim namjerama.

Knjiga sadrži mnoge fotografije (crno-bijele), neke od njih se prvi puta objavljuju. Jedino su povijesni zemljovidi grafički loši. Preuzeti su iz atlasa Ljube Bobana *Granice Hrvatske* koje su tiskane u boji. Da se izdavač potrudio izraditi nove predloške efekt bi bio potpuniji, odnosno mogli su se zemljovidi tiskati u boji kao i u Bobanovu atlasu. Tada bi dojam bio puno bolji.

Franko Mirošević

Vatikanski dokumenti o đakovačkoj i srijemskoj biskupiji u 17. i 18. st., Fontes, br. 4, 1.-550. te Kršćanska sadašnjost, biblioteka *Monumenta croatica Vaticana*, knj. 2.

U izdanju Hrvatskoga državnog arhiva i Kršćanske sadašnjosti izdana je 1999. godine pola u časopisu *Fontes*, a pola u biblioteci *Monumenta croatica Vaticana* (knjiga 2). Ovo je prva knjiga gradiva koje su prikupili i obradili župnici Antun Devčić i pokojni Ilija Martinović, uz stručnu pomoć Andrije Lukinovića.

Objavljeno se gradivo nalazi u fondovima i serijama Tajnog vatikanskog arhiva. To su dokumenti o imenovanju biskupa u fondu Kongregacije konzistorija (Archivio consistoriale), u seriji procesa (Processus consistoriales), u fondu Apostolske datarije (Dataria Apostolica) u seriji Processus Datariae, te u fondu Bečke nuncijature (Nunciatura Viennensis) u seriji Processus canonici. Nadalje, objavljeni su i izvještaji o stanju u biskupijama iz fonda Sancta Congregatio concilii u seriji Relationes ad limina apostolorum te dokumenti iz fonda Secretaria brevium. U ovoj su knjizi objavljeni svi dokumenti pronađeni u Tajnom vatikanskom arhivu.

Nakon uvodne riječi uredništva, na desetak stranica župnik Devčić obavještava čitatelja o Đakovačkoj i Srijemskoj biskupiji u 17. i 18. st. te o arhivskim fondovima i serijama iz kojih je objavljeno arhivsko gradivo.